

Mürsəl İrəvanlı,
Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri

Ədəbi və bədii sənətin tarixi əhəmiyyəti, sosial-siyasi ideoloji funksiyası onun insana, cəmiyyətə təsiri ilə bağlıdır. Ədəbiyyatda insan konsepsiyası da sez sənətinin ənənəvi xüsusiyyətləri, təbiəti ilə bağlıdır. Cəmiyyətdə insanın hərəkəti, cəmiyyət və şəxsiyyətin harmonik inkişafı, ümumilikdə götürüldükdə həyatın inkişafı, təbiətin yetkinləşməsi deməkdir. İnsanın bədiiləşdirilməsi, onun tarixi mahiyyətinin üzə çıxarılması, şəxsiyyət kimi formalaşması, çox sahəli fəaliyyəti və fəaliyyət zamanı onda əmələ gələn psixoloji vəziyyətlər, münasibətlər onun sənətdə təsdiqinə xidmət edir.

Ədəbiyyatın tarixi-insanlığın tarixidir. İnsan onun yaradıcısı və predmetidir. Zaman dəyişdikcə yeni ədəbi formalar, bədii təsvir üsulları, ədəbi məktəb və cərəyanlar yaranır. Bunların hamısı əslində insan və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin təsiri ilə, obyektiv gerçəklik kimi meydana gəlir. Ədəbiyyatdakı obrazlar, onların xarakterində yeni çalarlar yaranır. Ədəbi qəhrəmanlar, onların şəxsiyyətləri yeni məna kəsb edir. Elm və texnikanın, cəmiyyətdəki siyasi proseslərin insan mənəviyyətinə və psixikasına təsiri ədəbi şəxsiyyətlərin də intellektual və emosional səviyyələrində də öz izini buraxır. Beləliklə həyatı proseslər ədəbi proseslərə çevrilir.

Müasir dövrdə şəxsiyyətin çoxtərəfli, mürəkkəb cəhətlərini üzə çıxarmaq, onun formalaşma

sinin üzə çıxarılması, onun fəlsəfi, bədii qiymətinin müəyyənləşdirilməsi olduqca çətin və ciddi problemdir. Problemin mürəkkəbliyi eyni zamanda ədəbi prosesin, bədii düşüncənin də qeyri-sadəliyi ilə əlaqədardır. Dünyadakı siyasi proseslər, dövrün siyasi, ictimai və sosial ziddiyyətləri də şəxsiyyətin təhlilində ciddi əngəllərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Şəxsiyyətin təsdiqlənməsində və bədii təhlilində müasir ideoloji konsepsiyaların təsiri də az deyildir. Ədəbiyyatın özünün məruz qaldığı ideoloji-siyasi təsir

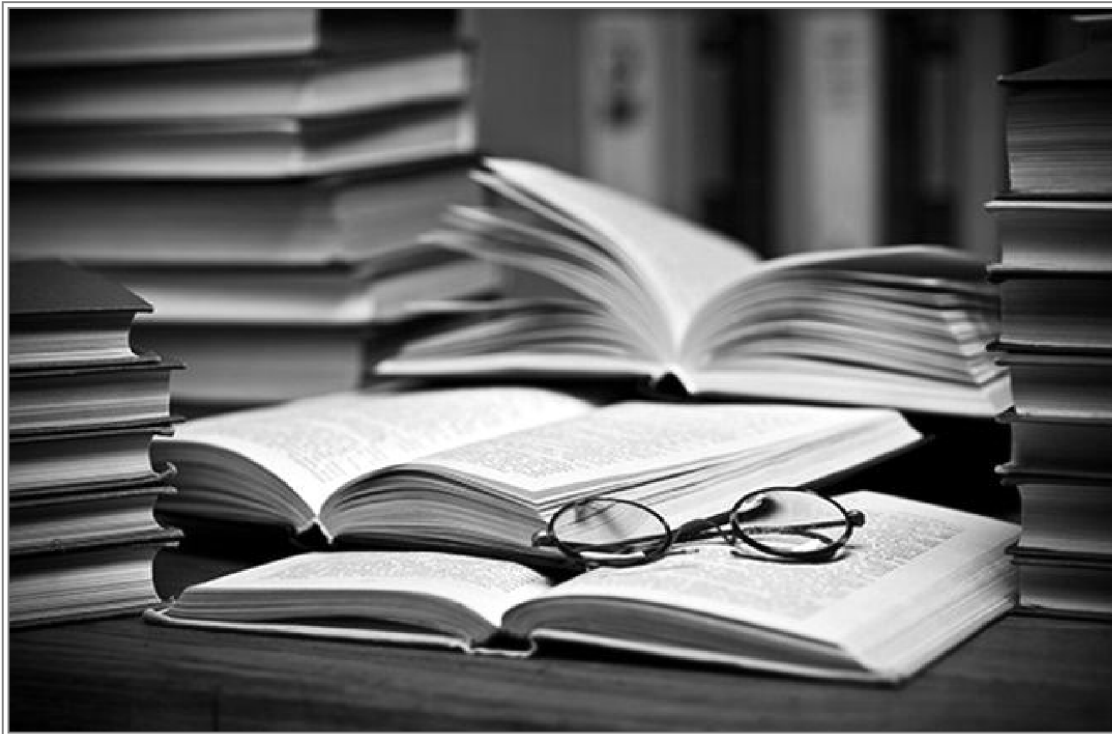
edir. Bu cəhət sənətin özündə əvvəllər müəyyənləşdirilmiş ənənəvi çərçivələrin, sədlərin dağılmasına və Yaxud aşılmasına səbəb olur. İnsan fəaliyyətinin genişlənməsi, onun şəxsiyyətinin keyfiyyətə yeniləşərək zənginləşməsi, arzu və istəklərin hədəflərinin böyüməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, şəxsiyyətin gündəlik həyatda müşahidə olunmayan qeyri-adi, adət olunmayan arzu-reallıq-fantaziya ilə səciyyələnən yeni cəhətlərlə zənginləşməsi faktı da diqqəti cəlb edir. V.R.Şerbina haqlı olaraq qeyd edir: "İnsanın davranış və xarakterinin ideya, mənəvi, tarixi və emosional hədəflərinin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri daha çox cəlb edir" (Bax: Qumanizm i sovremennae

lərin bir-birinə münasibətini, insanın özünün özünə daxili aləminə, əqidəsinə münasibətini dəqiq öyrənməli və təqdim etməlidir. **Şəxsiyyətin taleyi onun tərcüme-halidir. İnsanın davranışı, mənəvi aləmi, fərdi-gerçəkliyə fərdi-aqli münasibəti, şəxsi baxımları onun əsas keyfiyyətlərini müəyyənləşdirən cəhətlərdir. Ona görə də fərdiləşdirərək canlandırma, obrazın fərdi-özünəməxsus cizgilərinin münasib rənglərlə təsviri daha aydın bədii nəticələrə gəlmək üçün imkan yaradır.**

Müasir dövrün adamlarını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onun universallığıdır. Elmi-intellektual səviyyə, ictimai və şəxsi münasibətlərin mürəkkəbli-

genişliyi, hərtərəfliyi, eyni zamanda fərdi-şəxsi keyfiyyətlərinin zənginliyi şəxsiyyətin bütöv təqdiminə imkan yaradan vasitələrdir. Konkret hissi vasitələrin güclənməsi, deklorativ təqdimin azalması, şəxsi keyfiyyətlərin incə detallarla canlandırılması obrazın xarakterinin əlvan rənglərlə təsvirinə, bu isə qəhrəmanın şəxsi keyfiyyətlərinin, daxili zənginliklərinin, fərdi gücünün və gücsüzlüyünün, əziyyət və mərhumiyyətlərinin, istedad və istedadsızlığının, ləyaqət və ləyaqətsizliyinin üzə çıxmasına kömək edir. Bu obrazın təkrarsızlığına, şəxsiyyətin fərdiliyinə dəlalət edir. Bədii həqiqət həyat həqiqətləri, reallıqlar, gerçəkliklər əsasında formalaşdığına

Müasir Ədəbiyyat və Şəxsiyyət aqnlayışı

görə şəxsiyyətin bədii konsepsiyası, eyni zamanda dünyanın bədii təsvir konsepsiyası deməkdir. İnsanın hünəri və acizliyi, müstəqilliyi və məhdudiyətləri, sevinci və iztirabları zaman və məkan daxilində ictimai təzahürlərin nəticəsi kimi meydana çıxır. Ziddiyyətlər daxilində formalaşan, fərdi və ümumi keyfiyyətlər qazanan bədii obraz fərdi-şəxsi keyfiyyətləri ilə dövrün xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etdiyinə görə zamanın xarakterinin canlandırılmasına xidmət edir. Şəxsiyyət və zaman probleminin bədii həlli müasir ədəbiyyatda və ümumiyyətlə sənətdə xüsusi əhəmiyyətə malik olan məsələdir.

Hər dövr öz adamını yetişdirir, hər dövrün adamının isə özünəməxsus şəxsi keyfiyyətləri olur. Hər dövrün ədəbi prosesi isə öz zamanının şəxsiyyətini formalaşdırır, Şəxsin ətraf mühitə, dünyaya, zamana münasibətindən doğan fərqli xüsusiyyətləri dövrün xüsusiyyətlərindən bəhrələnir. Bədii obrazda təzahür edən şəxsi keyfiyyətlər zamanın xüsusiyyətlərini səciyyələndirir. Şəxsiyyətin qarşılaşdığı ziddiyyətlər, həyatı konfliktlər, xeyirli və zərərli məsələlər insanın daxili duyğu və düşüncələrini xarakterizə etdiyi kimi, dövrün öz xarakterini müəyyənləşdirir və zəmanəyə güzgü tutur.

Yazıçı şəxsiyyətləri tipikləşdirməklə, təsvirdə rəngləri tündləşdirməklə, ştrixləri qabartmaqla, xarakterik cizgiləri üzə çıxarmaqla, göstərməklə həyat həqiqətlərini müəyyənləşdirir. Jan Pol Sartr yazır: "Hər bir yazıçı uydurmaçdır; o yalançıdır ki, həqiqəti üzə çıxarsın, onun söylədiyi yalan faktı isə yaddan çıxarmaq lazım deyil... O yalançıdır edərək deyir: "Axşam saat beş idi. Xanım gəzintiye çıxmışdı". Bu həqiqət deyil. Saat beş olmamışdı, xanım da gəzintiye çıxmamışdı, çünki ümumiyyətlə bu deyilənlər mövcud olmamışdı". (Bax.: "İnostrnaya literatura", 1963, N 11, səh. 243-244). Bu baxımdan, sənətkarın yaratdığı, formalaşdırıldığı, üzə çıxardığı şəxsiyyət cəmiyyətin daşıyıcısı, aparıcı qüvvəsi, müəyyən qrup insanların, hər hansı zümərənin təmsilçisidir. Bədii şəxsiyyətlər zamanın təhlilini verən, ziddiyyətlərini üzə çıxaran, həqiqətlərini göstərən, gerçəklikləri aydınlaşdırən zəmanə adamıdır. Bədii şəxsiyyət insanın sənətdə təsdiqidir.

Müasir dövrün adamlarını səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də onun universallığıdır. Elmi-intellektual səviyyə, ictimai və şəxsi münasibətlərin mürəkkəbliyi, informasiya və başqa kommunikasiya-ünsiyyət vasitələrinin çoxluğu insanın xarakterini güclü, əhatəli-universal keyfiyyətlərlə zənginləşdirir. Bütün bunlar isə şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərir. Ona görə də son dövr insanların şəxsi keyfiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün insanın daxili aləminə daha dərinləndirən nüfuz edilir. Müasir ədəbiyyatda daha çox insanların daxili görkəminin təsvirinə üstünlük verilir. Təsvirdə emosionallıq, lirik-psixoloji canlandırma, detallarla, incə ştrixlərlə mahiyyətin üzə çıxarılması, konkret üçün əsas mənbə sayılır.

prosesini müəyyənləşdirmək, onun idrakına, təfəkkürünə, duyğu və düşüncələrinə təsir edən amilləri üzə çıxarmaq vacib olduğu qədar əhəmiyyətlidir. Ədəbiyyat söz sənəti bu problemin həllində aciz qalmır. Müasir dövrü və şəxsiyyətləri cəsarətlə bədii təhlil süzgəcindən keçirir. Dövrün mürəkkəb ideyaları içərisində insanın yeniləşdirici, qurucu, humanist meyilləri təsvir olunur, zamanın və insanların fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxan konfliktləri, ziddiyyətləri göz önünə gətirir və ona obyektiv qiymət verir.

Əsasən söz yüz ilin ictimai-siyasi problemləri insanın özünün quruluşuna, aqli-intellektual səviyyəsinə ciddi təsir göstərmişdir. Ona görə də sənətdə insan konsepsiyasının öyrənilməsi, şəxsiyyətin formalaşma və yetkinləşmə prose-

lər bədii şəxsiyyətlərdə, obrazlarda, onların xarakterləri də ciddi şəkildə üzə çıxır. İctimai-siyasi-sosial sahədəki irəliləyişlər və ziddiyyətlər şəxsiyyətin özünün fiziki-psixoloji, intellektual-emosional vəziyyətinin müəyyənləşməsinə əhəmiyyətli rol oynayır. **Müasir insanın simasının müəyyənləşdirilməsindəki çətinliklər də bu cəhətdən keçmiş ədəbi məhsullardan ciddi şəkildə fərqlənir. İndiki bədii təsvirdə insan real həyatın canlı, rəngin rənglərini özündə əks etdirməklə yanaşı, müasir təfəkkürlə bağlı idrakı, hissi cəhətləri, dünyaduyumunun psixoloji-emosional effektlərini canlandırır.** İnsanın tarixi və fərdi mahiyyətinin müəyyən zaman kəsimində biçimlənən, sintez olunaraq dolğun hərtərəfli görünüşü onun məzmununun daha qabarıq üzə çıxarılmasına kömək

literatura M., 1963, səh. 50).

Burada insan qənaətlərinin və şüurunun onun mənəvi-psixoloji və emosional düşüncələri ilə qaynaq qarışması probleminin dəki və bədii canlandırma dərəcəsi də az əhəmiyyətli deyildir. Bəzi qəhrəmanların təsvirində insanın bu cür mürəkkəb və həyat-təbii xüsusiyyətlərinin hərtərəfli üzə çıxarılması xarakterin natamam təsvirində özünü göstərir Xarakterin inkişafında bütün daxili və emosional-idrakı cəhətlərin əlaqəli şəkildə götürülərək bütün ziddiyyətləri ilə canlandırılması onun daha çox təsirliliyinə və inandırıcılığına təminat verir.

Şəxsiyyətin bütün keyfiyyətlərini əhatə etməklə onun bədii təsvirini vermək üçün sənətkar insanı və cəmiyyəti, cəmiyyətdəki insani əlaqə və münasibətləri, şəxsiyyət